

AMSTERDAMSE COMMUNISTEN NA 1848

Met het revolutiejaar 1848 waren ook de voormannen van de Duitse communisten uit Amsterdam verdwenen. Christian Gödecke, Karl Hancke en eerder al Johann Balthasar Dohl waren vertrokken en zouden niet meer terugkeren. Hun aanhangers bleven weliswaar in Amsterdam achter, maar de formele organisaties raakten al snel in onbruik. Van de Vereeniging tot Zedelijke Beschaving der Arbeidende Klasse en de Amsterdamse *Gemeinde* van de Bund der Kommunisten werd na 1848 niets meer vernomen.

FAMILIELEVEN EN KOSTHUIZEN

Zonder bestuurders, statuten en contributiegelden, zonder dat nog langer revolutionair drukwerk uit het buitenland werd ontvangen, stonden de achtergebleven communisten in Amsterdam er alleen voor. Hernieuwd optreden in het openbaar was uitgesloten, daartoe ontbraken niet alleen de middelen, maar was ook het politieke klimaat te ingrijpend veranderd. Dat betekende echter niet dat de in Amsterdam achtergebleven communisten elkaar uit het oog verloren. Nadat de formele structuur van hun organisatie was weggefallen, bleken de voormalige leden door meer dan het lidmaatschap alleen met elkaar verbonden. De persoonlijke relaties tussen de communisten maakten dat hun groep bleef voortbestaan, ook nadat de Amsterdamse tak van de internationale Bund der Kommunisten was afgestorven.

Als buurt- en vakgenoten konden de voormalige leden van de communistische organisaties nauwelijks om elkaar heen, al hadden ze dat gewild. Los van politiek en ideologie onderhielden de communisten een intensief sociaal contact. Deze contacten moeten voor de samenhang van de groep minstens zo belangrijk zijn geweest als het formele lidmaatschap. Terwijl Christian Gödecke de leiding van de Vereeniging tot Zedelijke Beschaving op zich nam, speelde zijn jongere broer Ludwig een vergelijkbare centrale rol in de persoonlijke omgang tussen de leden. Nadat Christian Gödecke naar Amerika vertrokken was, betrok deze Ludwig het huis in de Pijlsteeg.

In de zomer van 1849 trouwde Ludwig Gödecke met de moeder van zijn twee

buitenechtelijke kinderen. De vier getuigen waren allen ambachtslieden: twee kastenmakers, een schoenmaker en een smid. Twee getuigen woonden, net als de bruidegom, in de Pijlsteeg. Twee van de vier waren Duitsers, de twee anderen geboren Amsterdammers. Van deze getuigen behoorden in ieder geval schoenmaker Wilhelm Kost en kastenmaker Heinrich Hofsfeld tot de besloten kring van Amsterdamse communisten.¹ Kost had zich, aan de vooravond van het Damoproer, in het huis in de Pijlsteeg bevonden, toen daar de oproepen voor een werklozendemonstratie werden verspreid. Hofsfeld woonde ook in de Pijlsteeg en zijn naam stond, net als die van Kost, in 1847 op de ledenlijst van de Vereniging tot Zedelijke Beschaving. Het contact tussen Wilhelm Kost en Ludwig Gödecke dateerde echter al van 1846, toen de Vereniging nog niet bestond. In september van dat jaar werd Ludwig Gödeckes tweede buitenechtelijke kind geboren, en stond Wilhelm Kost de vader als getuige bij. Diezelfde week nog was Ludwig Gödecke op zijn beurt getuige bij het huwelijk van Wilhelm Kost.²

Op de bruiloft van Wilhelm Kost in september 1846 waren behalve Ludwig Gödecke twee broers van Kost getuige, net als hijzelf schoenmaker van beroep. De vierde getuige was weer een kastenmaker: Johan Herman Ahlers uit de St. Annestraat. Diens aanwezigheid bij het huwelijk vormt niet de enige aanwijzing dat hij nauwe betrekkingen met de communisten onderhield. Nog in februari 1851, toen Ahlers aangifte deed van de geboorte van een dochter, was Ludwig Gödecke zijn getuige.³

Op belangrijke momenten als huwelijk en geboorte konden de Amsterdamse communisten een beroep op elkaar doen, daarvan leveren de archieven van de Amsterdamse Burgerlijke Stand afdoende bewijs. De 'communistische' huwelijken en geboorten maken duidelijk dat al geruime tijd voor 14 februari 1847, de formele datum van oprichting van de Vereniging tot Zedelijke Beschaving, een netwerk van sociale relaties de toekomstige leden met elkaar verbonden had. Dat dit netwerk in stand bleef, ook nadat de Vereniging had opgehouden te bestaan, sprak daarom eigenlijk vanzelf.

In de drukke, overbevolkte wereld van de Amsterdamse werklieden konden dergelijke sociale relaties in de familiesfeer onmogelijk een gesloten netwerk blijven. Naast de nog altijd overwegend Duitse communisten waren ook Nederlandse buurt- en vakgenoten getuige bij huwelijken en geboorten. Zulke contacten buiten de eigen kring waren onvermijdelijk, ook al doordat de bruiden vaak Amsterdamsen waren. In sommige gevallen leken ambachtslieden, als gevolg van sociale contacten op het werk of in de buurt, in de kring van communisten te zijn beland. Bernard Gorris bijvoorbeeld, ijzersmid en buurman van de communisten uit de Pijlsteeg, trad niet alleen als getuige op bij het huwelijk van Ludwig Gödecke in 1849, maar ook toen in 1852 een kind van Heinrich Hofsfeld werd geboren terwijl de vader in het buitenland verbleef. Bernard Gorris was weliswaar van Duitse afkomst, maar zijn ambacht maakte hem tot een onverwachte verschijning te midden van de communistische kler-, schoen- en kastenmakers. Dat Gorris desondanks in de kring van communisten belandde, was

zonder twijfel een gevolg van zijn jarenlang verblijf in de Pijlsteeg.⁴

Contacten op het werk of op straat vormden een onontbeerlijke schakel in het rekruteringswerk van de Duitse communisten. Waar werkliedenorganisaties nog een onbekend en veelal vreeswekkend verschijnsel waren, was het winnen van vertrouwen eerste vereiste. Zonder een geleidelijke kennismaking in de dagelijkse omgang verzanden ontmoetingen tussen Amsterdamse handwerkslieden en de Duitse hemelbestormers gewoonlijk in onbegrip. Zo verging het bijvoorbeeld de Amsterdamse kaartenmakersknecht die zich in maart 1848, veertien dagen voor het Damoproer, door een vreemdeling liet meetronen naar een bijeenkomst ten huize van Gödecke. In het zaaltje moeten enkele tientallen mannen bijeen zijn geweest, midden tussen 'viel bildungen vor die geliekheyd und freihey', zoals verrader Munnich het in die dagen had uitgedrukt. Wie, zoals de arme kaartenmakersgezel, onvoorbereid in een zo merkwaardig gezelschap verzeild raakte, moet wel met bevreemding om zich heen hebben gezien. Na het oproer meldde de geschrokken kaartenmaker zich dan ook, aangespoord door zijn baas, bij de politie: 'schoon hij als geen Hoogduitsch verstaande [...] van het gesprokene zeer weinig begreep', had hij toch 'in de handelingen daar voorvallende niet veel goeds' gezien. Nadat de politie een aantal communisten had opgepakt vanwege hun aandeel in het oproer, zou de getuige zich nogmaals melden, nu met het verzoek om een beloning voor zijn informatie.⁵

Er gaapte een diepe kloof tussen de mentale werelden van het kleine troepje communisten en hun Amsterdamse klassegenoten. Die kloof kon waarschijnlijk slechts worden overbrugd door sociale contacten die over een langere periode werden onderhouden: in de familiekring of in de eigen straat.

Het netwerk van sociale contacten dat de achtergebleven communisten in Amsterdam met elkaar en met hun naaste omgeving verbond, was gebaseerd op persoonlijke omgang maar strekte zich desondanks uit tot over de grenzen. Vooral het voortbestaan van door communisten gedreven kosthuizen speelde daarin een cruciale rol. Zo bood Andreas Muller, kleermaker, geheelonthouder en gewezen voorzitter van de Vereniging tot Zedelijke Beschaving, in zijn huis in de St. Jacobdwardsstraat onderdak aan reizende kleermakers uit binnen- en buitenland. Een Duitse kleermaker die bij Muller in huis woonde, bracht de politie in de herfst van 1848 op het spoor van diens activiteiten. Samen met zijn broer Ernst en met Ludwig Gödecke bleek Andreas Muller op zoek te zijn naar een nieuwe vergaderruimte voor de communisten. Ook de woning van broer Ernst Muller herbergde nog jaren later Duitse en Nederlandse kleermakers op doorreis uit Londen en Liverpool.⁶

Het belangrijkste adres bleef voor de Amsterdamse communisten ongetwijfeld het huis van Gödecke in de Pijlsteeg, ook nadat Ludwig er de plaats van zijn broer Christian had ingenomen. Als ivoordraaijer oefende deze jongere Gödecke een vak met status en goede verdienste uit. Geldgebrek zal daarom niet de belangrijkste reden zijn geweest dat hij verschillende kamers aan reizigers afstond. Zoals zijn broer eerder op dezelfde plek had gedaan, maakte Ludwig Gödecke

van zijn woning een aanloopadres voor rondtrekkende ambachtsgezellen. Zo vonden in de jaren vijftig houtbewerkers en meubelmakers uit Duitsland, Amsterdam en Gent een tijdelijk onderdak in de Pijlsteeg.⁷

Kosthuizen als die van Christian en Ludwig Gödecke en de gebroeders Muller waren de pleisterplaatsen waarlangs reizende ambachtsgezellen door Europa trokken. Onder het rondtrekkende werkvolk vormden de Duitsers een overgrote meerderheid, maar de enigen waren zij niet. Ook waren het niet alleen Duitsers wier *Wanderschaft* samenging met een socialistische overtuiging. Dat blijkt uit het ledenbestand van de Neue Arbeiterverein, die in de Londense Bull's Head Tavernne een paar maal per week zijn bijeenkomsten hield. Deze nieuwe Bildungsverein was door Wilhelm Liebknecht en andere Londense aanhangers van Karl Marx in januari 1852 opgericht en de bijeenkomsten werden nauwlettend gadeslagen door een politespion. Deze noteerde in de loop van 1852 onder de nieuw aangenomen leden Engelsen, Oostenrijkers en Zwitsers. Al een maand na de oprichting werd de Amsterdamse meubelmaker Freerks als lid aangenomen. Begin april was het de beurt aan een zekere Sauer, ook een meubelmaker en ook van Amsterdam naar Londen gekomen.⁸ De twee Amsterdammers kunnen in Londen bij toeval in het lokaal van de Bund der Kommunisten zijn beland, maar veel aannemelijker is dat zij reeds voor hun vertrek uit Amsterdam in aanraking waren gekomen met de hier verblijvende communisten.

Niet alleen vanwege het kosthuis van Gödecke op nummer 17 of de woning van Heinrich Hofsfeld op nummer 16 bleef de Pijlsteeg een belangrijk centrum. Andere onruststokers vestigden zich in belendende panden. N.W. van Nifterick, de drukker van het inmiddels ter ziele gegane radicale volksblad *De Hydra*, verhuisde begin 1852 met zijn vele zonen en dochters van de Koestraat naar de Pijlsteeg nummer 18. In de zomer van datzelfde jaar betrok het gezin Van Nifterick een voorkamer op nummer 13. Ernaast, op nummer 12, woonde toen de radicale boekverkoper Gerhard Thomas Mohrman.⁹ Traden de Duitse communisten in Amsterdam na 1848 niet meer op de voorgrond, mannen als Van Nifterick en Mohrman zouden de fakkel van hen overnemen en, ieder op zijn eigen wijze, in de daaropvolgende jaren nog voor veel rumoer zorgen.

GEZAMENLIJKE WERKLIEDEN

De leden van de Bund der Kommunisten werden gerekruteerd uit een zeer beperkt aantal beroepen. In alle centra van de beweging, verspreid over West-Europa en Amerika, vormden kleermakers, meubelmakers en schoenmakers verreweg het grootste contingent communisten. Bij de *Communistes Icariëns* van Cabet was het niet anders geweest.¹⁰ Het aandeel van ambachtslieden uit deze drie vakken overtrof, zowel onder Franse als onder Duitse communisten, steeds het aantal van de enkelingen die als zadelmaker, metaalbewerker of horlogemaker hun brood verdienden. Dat gold zeker ook voor Amsterdam, waar het merendeel van

de communisten als kleermaker of meubelmaker werkte. En ook hier werden de gelederen aangevuld met een kleiner groepje schoenmakers. Alle andere beroepen op de ledenlijst van de Vereeniging tot Zedelijke Beschaving worden steeds maar eenmaal vermeld: één kantoorbediende, één 'Bohnhaas' en één steenhouwer, die overigens luisterde naar de naam Schumacher.

Terecht heeft Friedrich Engels de kleermakers *die Kerntruppe des Bundes* genoemd.¹¹ Zij toonden zich niet alleen de meest reislustige, maar ook de actiefste communisten. Ook in Amsterdam was het contrast met de aanzienlijk honkvastere en veel bedaarder optredende meubel- en schoenmakers scherp. De laatsten werkten gewoonlijk als kleine, zelfstandige baasjes in werkplaatsen aan huis, en hadden één of hooguit twee gezellen in dienst. De sociale afstand tussen gezellen en meesters was zo gering dat beide categorieën onder de communisten konden worden aangetroffen. Een dergelijke kleinschalige bedrijfsvoering was ook in het kleermakersvak niet ongewoon, maar de communistische kleermakers in Amsterdam leken het geen van allen tot zelfstandige ondernemers te hebben gebracht. Hun heen-en-weer reizen tussen Amsterdam en Londen duidde erop dat zij afwisselend voor verschillende kleermakerijen werkten. Zulke kleermakersbedrijven konden omvangrijker zijn dan in de meubel- en schoenmakerij gewoon was. De eigenaars van de grotere kleermakerswerkplaatsen behoorden tot een andere wereld dan de kleine patroons uit het meubelmakersvak, en ontbraken in de communistische kring dan ook geheel. Onpersoonlijker arbeidsverhoudingen en grotere mobiliteit maakten dat de kleermakersgezellen, meer dan hun broeders uit het meubel- en schoenmakersvak, voorbestemd leken om het voortouw te nemen in de ontwikkeling van nieuwe vormen van klassenstrijd.

In Amsterdam was het de kleermaker Karl Hancke die het gesloten groepje Duitse communisten tot optreden in het openbaar had weten te brengen. Hij nam het initiatief tot een petitiebeweging en liet de oproepen drukken voor een volksverzameling op de Dam. Opvallend was, dat hij in beide ondernemingen werd gesteund door medestanders die formeel niet tot de kring van Duitse communisten behoorden. De eerste ondertekenaars van Hanckes smeekschrift ten gunste van de ter dood veroordeelde plunders uit Groningen en Friesland, waren zijn collega's uit het gerenommeerde luxebedrijf van H. Neville Hart. In deze werkplaats, op de hoek van de Herengracht en de Leidsestraat, werkte Hancke bijvoorbeeld samen met de Hollandse kleermaker Reiche of Rijk, die Hancke vergezelde toen die Van Nifterick vroeg de briefjes voor de Damdemonstratie te drukken. Ene Arens, ook een kleermaker uit de werkplaats van H. N. Hart en lid van de Vereeniging tot Zedelijke Beschaving, zou tevens van het plan op de hoogte zijn geweest.¹²

Hanckes vakgenoten lieten zich door diens arrestatie in maart 1848 niet weerhouden van verder optreden. Drie net geklede personen, die in juli 1848 op de Nieuwendijk een boek ter ondertekening zouden hebben aangeboden, 'strekken-de tot het vorderen van afschaffing van de belasting op het vleesch', waren aan hun kleding herkend als kleermakers.¹³ Nadat Hancke in de cel ernstig ziek was

geworden, doken her en der in de stad kleermakers op die geld voor hem inzamelden. De inzamelaars bezochten met name de grotere werkplaatsen, waar zij hun vakgenoten om een bijdrage vroegen. Het geld zou vervolgens zijn afgedragen ten huize van kleermaker J. L. Abels in het Middenklooster, tussen het Singel en de Kalverstraat, 'al waar op vaste tijden de Communistische partij toegedane lieden, meerendeels kleermakers vergaderen'.¹⁴

Een aantal Amsterdamse kleermakers lijkt zich in 1848, onder leiding van de communist Karl Hancke, als collega's aaneen te hebben gesloten. Een echte vakorganisatie van kleermakers is toen nog niet tot stand gekomen, maar zonder betekenis voor de toekomst was dit eerste gezamenlijke optreden niet. Anders dan in de Pijlsteeg rond de gebroeders Gödecke, werd deze groep niet gesmeed door familiebanden of het buurtleven, maar door het samenzijn van loonarbeiders op hun werkplaats. Dat bij alle acties van Karl Hancke kleermakers van de firma Hart als medeplichtigen gesignaleerd werden, was veelzeggend. In hoeverre het groepje roerige kleermakers na 1848 de onderlinge contacten in stand heeft weten te houden, valt niet meer na te gaan. Aanwijzingen dat de eenmaal aangeknoopte banden niet meer zijn losgelaten, zijn er echter wel degelijk.

In mei 1865, ruim zestien jaar na Hanckes vertrek uit Amsterdam, waren het opnieuw de kleermakers van H. N. Hart die voor onrust zorgden. Met de allereerste werkstaking van stedelijke arbeiders in Nederland sinds het begin van de negentiende eeuw hadden zij een daverende primeur.¹⁵ De grote pers deed er liever het zwijgen toe, maar via de advertentiekolommen van het *Algemeen Handelsblad* wisten de kleermakers toch de reden waarom zij 'den Arbeid gestaakt' hadden, onder de aandacht van het publiek te krijgen:

*Door de voortdurende stijging der prijzen van de levensmiddelen en de hooge huurprijzen der woningen, zijn wij genoodzaakt geweest onzen Patroon eenige verhooging van arbeidsloon te verzoeken, hetwelk niet alleen geweigerd werd maar zelfs gevolgd door eene vermindering daarvan. Het oordeel over deze handelwijze van den Heer H. N. Hart, tegenover zijne Werklieden aan het naar waarheid ingelichte geachte Publiek overlatende, noemen zij zich: de gezamenlijke werklieden dier firma.*¹⁶

Op veel sympathie konden de stakers niet rekenen. Hoewel hun klacht over stijgende voedselprijzen en huren door velen gedeeld moet zijn, hadden zij als goedbetaalde vaklieden in een luxebedrijf een bevoorrechte positie. Daar kwam nog bij dat het staken van het werk niet alleen als een ongeoorloofd, maar ook als een ondoelmatig strijdmiddel werd gezien.

Zelfs het radicale volksblad *Asmodée*, dat de rol van *De Hydra* in deze jaren had overgenomen, keurde de 'dwaze samenspanning' van de kleermakers ten stelligste af. Het 'onbehoorlijk verzet' van een groep zeer goed betaalde werklieden, 'meestal Duitschers' nog wel, zou geïnspireerd zijn door soortgelijke acties in Parijs en Wenen. Dat één dag na de werklieden van Hart ook het personeel van

drie andere Amsterdamse luxekleermakerijen in staking ging, nam voor *Asmodée* alle twijfel aan het bestaan van een samenspanning onder de kleermakers weg:

En 't bewijs hebben wij in handen, dat door deze lieden gehandeld wordt op instigatie van een paar raddraaiers, die niet indachtig zijn aan de gevolgen hunner handelwijze, welke bepaald moet uitloopen in het nadeel der werklie-den...¹⁷

De namen van die raddraaiers uit de werkplaats van H. N. Hart zijn nooit bekend geworden, maar met hun verloren staking gaven zij inderdaad, in de woorden van *Asmodée*, 'een zeer slecht voorbeeld'. Een voorbeeld dat aanvankelijk nog als waarschuwend schrikbeeld werd gehanteerd, maar in de volgende decennia meer en meer navolging zou vinden.¹⁸

De eerste formele vakorganisatie van Amsterdamse kleermakers zou pas in december 1870 worden opgericht, vijf jaren na de verloren staking bij de firma Hart en ruim twintig jaren na het vertrek van Karl Hancke. Het was duidelijk een initiatief van een nieuwe generatie kleermakers die zich voor nieuwe uitdagingen gesteld zag. Toch bevond zich onder het kleine groepje mannen dat zich onder het hoopvolle motto 'Vooruitgang door Broederschap' verenigde, ten minste één veteraan uit het groepje revolutionaire kleermakers rond Karl Hancke. Johannes Ludovicus Abels, de kleermaker uit het Middenklooster, bij wie communistische kleermakers in 1848 hadden vergaderd en de voor Karl Hancke ingezamelde gelden hadden afgedragen, werd een van de eerste bestuurders van de nieuwe vakvereniging. Daartoe moest echter wel een belangrijk obstakel worden weggenomen. In hun jeugdig enthousiasme hadden de initiatiefnemers van de vakvereniging een bepaling in het conceptreglement opgenomen, die het lidmaatschap openstelde voor vakgenoten tussen de twintig en vijftig jaar. Die leeftijdsgrens moest worden geschrapt alvorens de 56-jarige veteraan Abels met zijn generatiegenoten lid kon worden.¹⁹

In de vergaderingen van de Kleermakers-Vereeniging trad behalve de oude Abels ook de jonge Johannes Hendrik Rijk op de voorgrond. Zelf nog maar 25 jaar oud, was zijn vader, Johannes Rijk, niemand anders dan de mysterieuze kleermaker Reiche of Rijk uit de werkplaats van H. N. Hart, die in 1848, aan de vooravond van het Damoproer, samen met Hancke de oproepen voor een volksverzameling had laten drukken.²⁰ Aannemelijk leek daarom dat tenminste onder een deel van de Amsterdamse kleermakers de herinnering aan het communisme van 1848 niet verloren was gegaan.

[4] Klaas Ris, houtzaagmolenaarsknecht en brochureschrijver.